

MODERN TOPLUM ÜZERİNE KISA BİR KAVRAMSAL TARTIŞMA

Ramazan YELKEN*

ÖZET

Genelde bütün sosyal bilimler, özelde sosyoloji aynı gerçeğe farklı pencerelerden bakarak modern toplumu yorumlama ve açıklama çabasına girmişlerdir. Bu nedenle sosyolojinin düşünsel ve yazınsal birikiminin çok önemli bir yanı bu kavramsal tartışma ile oluşmuştur. Modern toplumu niteleyen kavramlar böylece sosyolojik çözümlemenin anahtar kavramları haline gelmiştir. Bu makalede bu kavramlar üzerine kısa bir tartışma yapılarak, onların hem kuramsal anlamda **sosyo-logic** hem de toplumsal gerçeklik anlamında **sosyolojik** temellerinin bulunup bulunmadığı araştırılacaktır. Literatüre atıflarla kapitalizm, kapitalist toplum, sanayi toplumu, modernizm ve modern toplum kavramları üzerinde durulacak, sonuçta postmodernizm nitelemesiyle ilgi ve ilişkileri vurgulanacaktır. Temel sorumuzu şöyle ortaya koyabiliriz: Bu tiplerden birbirinden farklı gerçekliklerimi ifade etmektedir, biz bu kavramlardan hangisini kullanmalıyız ya da aralarında bir seçim yapmak zorundayız?

Anahtar kelimeler: Modern Toplum, Sanayi Toplumu, Kapitalist Toplum, Modernlik, Modernleşme, Modernizm, Postmodernizm

ABSTRACT

Generally all the social sciences and particularly sociology tries to explain and interpret the same fact through different perspectives. By the way, the dimensions of intellectual and literal accumulation in sociology is set up by conceptual debate. The concepts that qualify modern society became the key concepts of sociological analysis. In this paper, by having a short discussion on these concepts, both whether have a base on **sociologic** reality and the theoretical meaning in **socio-logic** are going to be investigated. By referring to the sociological literature the concepts such as capitalism, capitalist society, industrial society, modernism, modern society, are handled and their links related to postmodernism are emphasized. The main problems unfolding that whether the

---

* Yrd. Doç. Dr., AKÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

typologies express different realities of modern society which of the concepts are most favorable or do we have to chose one of them?

Keywords: Modern Society, Industrial Society, Capitalist Society, Modernity, Modernization, Modernism, Postmodernism

* * *

GİRİŞ

Kuşkusuz böyle problemleri bir tartışmanın zor yanlarından birisi de kavramların aydınlatılmasıdır. Bu durum sosyolojinin yazınsal birikiminin çok önemli bir yanını oluşturmasından öte sosyolojik kavramların toplumsal zeminde bir karşılığının bulunup bulunmamasıyla da bağlantılıdır. Bu tartışmamızda olduğu gibi hem kuramsal anlamda **sosyo-logic** karşılığı olan, hem de toplumsal gerçek anlamında **sosyolojik** bir karşılığı olan “**sanayi toplumu**”, “**kapitalist toplum**”, “**modern toplum**” tiplerlerinden hangisini kullanmalıyız? Dahası seçim yapmak zorunda mıyız? Bir seçim yapmamız durumunda “**kapitalist toplum**” nitelemesi ilgili olarak gündeme gelen “**ticari kapitalizm**”, “**sanayi kapitalizmi**”, “**liberal kapitalizm**” kavramlarını, sanayi toplumu ile ilgili olarak gündeme gelen “**sanayileşme (endüstriyalizm)**”, “**gelişme**”, “**azgelişme**”, “**kalkınma**” gibi kavramları ve son olarak modern toplum kavramı ve onunla ilişkili olan, “**modernlik**”, “**modernleşme**”(çağdaşlaşma), “**batılılaşma**” gibi kavramları ve bunların etrafında oluşan bir yığın kavramlar örgüsünü irdelememiz gerekmektedir.

Soruyu netleştirirsek; Bu tipler birbirinden farklı gerçekliklerimi, yoksa tamamen paradoksal bir biçimde aynı gerçeğimi, ya da aynı olgunun farklı perspektiflerden ifade edilmiş biçimlerine mi vurgu yapmaktadırlar?

Kapitalizm, Endüstriyalizm, Modernizm terimleri tarihsel anlamda toplumsal şekillenişte farklı oluşumlara vurgu yapmakla birlikte aynı toplumsal oluşumun yada sosyolojik sürecin değişik etkenlerden kalkarak betimlenmesidir diyebiliriz. Bu ifade aralarındaki farkı ortadan kaldırmadığı gibi aynı şeye de işaret etmez.

KAPİTALİZM; KAPİTALİST TOPLUM

Tarihsel olarak kapitalizmin öncelik taşıdığı kuşku götürmez. Nitekim Marx, “Kapitalizmi teknik meydana getirmede; ilk 200 yıl boyunca ona özelliğini

de makine vemiş değildir¹ der Kapital'de. İlk 200 yıl **Ticaret Kapitalizmi** denen saraylar ve kralların desteklediği tüccar-korsanlar devridir. Ticaret kapitalizminin iktisattaki ismi **Merkantilizm**² Avrupa sömürgeciliğinin de temelini teşkil eder. **Külçe altıncılar (bouillonnists)** da adı verilen Merkantilizmin isim babası **Adam Smith**'tir³. Bu dönemde henüz sanayileşmeden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim bu dönemde merkantilistlerin tersine servetin kaynağını toprağa dayalı emekte gören "**fizokratlar**" da (özellikle Fransa'da) vardır⁴. Tarıma dayalı ve kol gücüne dayalı bir üretimden, makine ve insan dışındaki enerji kaynaklarına dayanan üretime geçildiği dönem yeni bir dönemdir. Yani yoğun insan emeği yerine cansız alet ve makineler mal ve servet (kapital) üreticisi olmaya başlamışlardır. Daha net bir ifade ile kapitalist girişim ile fabrikadaki seri üretimin bu tarihsel kesişim noktasına "**Sanayi Kapitalizmi**" olarak adlandırmak genel kabul görmüştür.⁵ Bu süreçte tarım işleri kentleşerek endüstri işçileri sınıfına dönüşmüştür. Uluslararası boyutta korsancılığın, köleciliğin, kolonyalizmin, sömürgeciliğin, ulusal boyutta da büyük bunalımlı sosyal dönüşümlerin, değişimlerin, çalkantıların yaşandığı bu döneme bir bakıma "**Vahşi Kapitalizm**" çağı da denmektedir. Kapitalist düzenin bir bakıma oturduğu, kurallarının oluştuğu, piyasa ekonomisi, serbest rekabet, banka, sendika, grev gibi durumlaşmalarının biçimlendiği son dönemlere de "**Liberal Kapitalizm**" ya da "**Sanayi Liberalizmi**" nitelemesi uygun görülmüştür.⁶

Bizim kısaca genel çizgilerine işaret ettiğimiz kapitalizm farklı pencerelerden çok ilginç çözümlerinin konusu olmuştur. Bunların başında elbette kapitalizmin isim babası Marx'ın⁷ "Kapital"i gelir. Marx daha çok

¹ Karl Marx, *Das Kapital* 1.B:XI-5, XII-1/2 Aktaran Burhan Ulutan, *İktisadi Doktrinler Tarihi*, Ötüken Yay., İst.-1978 s:198. Ayrıca bak, İşaye Üşür, "Sanayi Devrimi: Bir Devrim Neyi Anlatır?" *İktisat Dergisi*(İ.Ü.İ.F. Mez.Cem.Yay.Org.) Ekim-1988-İst.Sayı 287.s.25.

² Bak. Üşür, İşaye a.g.m. s:24

³ Bak. Ulutan, Burhan, a.g.e. s:170. A.Smith "*Milletlerin Serveti*" isimli kitabında Merkantilizmi bir himaye sistemi olarak betimlemiştir.

⁴Ulutan., a.g.e. s:226

⁵ Bak. Anthony Giddens, , *Sosyoloji*, Çev. M.R.Esengün- İ.Öğretir., Birey Yay., İstanbul-1994 s:24.

⁶ Bak. Ulutan., a.g.e. s:202

⁷ Giddens, a.g.e., s:36

“Kapitalist Toplum” kavramına ağırlık vermiştir. Kapitalizmin şüphesiz en geniş yazınıni oluşturan Marksist Literatürün dışında kasıtlı olarak unutturılmaya çalışılan ikinci babası **Werner Sombart**’tır.(1863-1941)⁸ Ciltler dolusu eserlerin yanında şüphesiz en büyük eseri üç ciltlik “**Der Moderne Kapitalismus**” (1902)dur. Kendi tabiri ile Marx kapitalizmin elle tutulur görünür kısmı ile uğraştı, kendisi ise kapitalizmin “ruhunun felsefesini” yazmıştır. “**Erken Kapitalizm**” (Frühkapitalismus), “**Yüksek Kapitalizm**” (Hockkapitalismus) ve “**Geç Kapitalizm**” üçlü sınıflaması ona aittir. Nitekim daha sonra bu nitelermeler Marksist yazarlar tarafından bile kullanılmıştır.⁹ Sombart’la ilişkisi belli olan Weber ise kapitalizmi doğuran etkenleri ünlü eserinde değişik bir açıdan ele almıştır.

Sanayi devrimi kavramının ve konusu doğrudan doğruya sanayi ile ilgili ilk kitabın sahibinin **Arnold Toynbee**’nin 1884 yılında yayımlanan (Lectures on the Industrial Revolution, Bencan, Press Boston) olduğu söylenir.¹⁰ Diğer yandan teorik anlamda “Sanayi Toplumu” kavramı **H.Saint-Simon** (1760-1825)’nun icadıdır.¹¹ Endüstriyalizm kesin tarihlerle ifade edilen bir dönüşüm/devrimin başlangıcıdır. Sanayi Devriminin üç anahtar kavramı **makine**, **enerji** ve **piyasadır**. Bu üretim artışı ve büyüme kısa zamanda toplumsal sisteme yansıdı, insanlar kentlere akın etti, yeni kentler ve yeni sınıflar (**sanayi proleteryası**) oluştu. Tüm bunlara bağlı **Ulus-devletler** oluştu. Kapitalist girişimciliğin ve sömürgeciliğin sağladığı sermaye ve hammadde alt yapısı ile güç birliği yapan endüstri olgusu yeryüzünde yaşayan bütün toplumların vazgeçemeyeceği bir olgu halini aldı. Artık her ülke şöyle veya böyle sanayileşmek zorunda idi. Sanayi kapitalizminin metaforu haline **gelen “büyüme”, “gelişme”, “ilerleme”,**

⁸ Sombart, Alman tarihçi okulunu en verimli iktisatçı sosyologlarından. Alman faşizmi sırasında Hitler yönetimi ile kısa süren ilişkisi yahudi dünyasının ebedi olarak kendisini entellektüel dünyadan silme mücadelesine yol açmıştır. Konu ile ilgili yaptığım araştırmam bu kanaatlerimi pekiştirmiştir. Bak. Ramazan Yelken, “Aşk Lüks ve Kapitalizm” Etrafında Werner Sombart’tan Postmodern Teorilere Uzanan Yeni Tartışma Zemini, A. K. Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, c. 1, say.2, 1999, s.275-295

⁹ Bakınız Adorno Theodor W, “Late Capitalism or Industrial Society” Tarihsiz fotokopi makale. s:232-247.

¹⁰ Üşür, İsay, a.g.m. s:16 ve Nef, John, *Sanayileşme Kültür Temelleri*, Çev. Erol Güngör, Kalem Yay. İst.-1980, s:10.

¹¹ Bakınız, Giddens, a.g.e. s:35 ve Ulutan a.g.e. s:76.

sanayileşme ölçütleri, ülkeler bazında, gelişmiş, azgelişmiş, sanayi-leşmiş, geri kalmış, gelişmekte olan, gibi kategorik ayırmaları beraberinde getirdi. Aslında bu kavramların her biri aynı sürecin değişik zaman dilimleri içinde aldığı farklı görünümleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

Bütün sorun önceliği olan kapitalist girişimin sonraki bir olgu olan endüstriyalizm ile birleşerek yeni dönüşümlere yol açmasıdır. Her bir kavram değişik bir sürece vurgu yaparken bazı önemli süreçler dışarıda bırakılmaktadır. İktisadi ve teknolojik süreçlere vurgu yaparken kapitalizm ve endüstriyalizm kavramlarını, toplumsal-siyasal siyasetlere vurgu yaparken Fransız devrimi, ulus-devlet, demokrasi kavramlarını epistemologic süreçlere vurgu yaparken bilimsel devrim kavramını ve felsefi-kültürel süreçlere vurgu yaparken de reform, rönesans kavramlarını kullanılmaktadır. O halde bu süreçlerin hepsini birden şemsiyesi altına alacak ve bir paket ideoloji gibi insanlığa sunulacak yeni (modern) bir kavrama ihtiyaç vardır. Bu kavram bu süreçlerin hepsini de ifade edebilecek güce sahip olsun.

MODERN TOPLUM VE MODERNİZM

Şu andan itibaren çağdaş toplum bilim yazının hemen hepsini bir yanıyla içine alabilecek görece bir alana yani görece bir kavramın alanına girmiş bulunmaktayız. Giddens sosyolojinin gelişmesini ve onun zamanımızdaki ilgi alanlarını, modern dünyayı meydana getirmiş olan değişimler bağlamında kavramının zorunlu olduğunu vurgular.¹² Ona göre sosyolojiyi diğer bilimlerden ayıran özellik, onun “iki büyük devrimin (1789 Fransız ve Endüstri devrimi) “peşi sıra ortaya çıkmış olan toplum biçimleriyle, diğer bilimlerden daha fazla ilgilenmesidir.”¹³ Yani sosyoloji bir anlamda bu modern toplumun bilimidir. Modern toplum kavramı aynı zamanda kendinden önceki bir “geleneksel toplum”u da içermektedir.

Giddens, Nedir modernlik? sorusuna basitçe şu cevabı verir;

“On yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder.”¹⁴ Sosyologlar ve düşünce adamları modern toplum konusunda

¹², a.g.e. s:14

¹³Giddens, a.g.e.19

¹⁴ Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yay. İstanbul-1994 s:9.

vurguladıkları sürece göre belirlemeler yaparlar. Mesela **Foucault**'a göre modernlik **Kant**'ın eleştirel felsefesi ile başlar.¹⁵ Kant'la birlikte insan ortaya çıkmış geleneksel düşüncede olmayan epistemolojik bir insan bilinçliliği beşeri bilginin üzerinde egemenlik kurmaya başlamıştır.

Modernliği felsefi bir sorun olarak ele alan **Hegel** ise aynı şeyin paylaşıldığı bir "**bilinçlilik durumu**" olarak ifade eder. Kronolojik bir modernlik tanımlaması olan Hegel'e göre reform ve rönesans hareketliliği ile başlayan çağ modern çağdır, ondan önce antik çağ ve orta çağ vardır. Hegel bu sınıflaması ile açık bir modernlik kavramı geliştiren ilk düşünürdür.¹⁶

İlk sosyologlarda modernliği yorumlama eğiliminde ağır basan etmen tek bir dinamiğe vurgu yapmalarıdır. Marx ve Marx'dan etkilenen yazarlar için modern dünyayı biçimlendiren, onu dönüştürücü (Transformative) güç kapitalizmdir. Modernliğin belirginleşen toplumsal düzeni hem ekonomik sistemi hem de diğer kurumları açısından kapitalisttir. Fakat daha sonraki Marxist yazarlarda bu vurgu endüstrializme ve daha da giderek alt yapıdan üst yapıya kaymıştır.¹⁷

Durkheim ve **Saint-Simon** geleneği, modern kurumların doğasında endüstrializme vurgu yapmıştır. Durkheim'e göre kapitalist rekabet ortaya çıkan endüstriyel düzenin merkezi özelliği değildir. Marx'ın vurgu yaptığı bir çok vasıf geçici ve marjinal şeylerdir. Yani kapitalist girişim değil endüstrializmin karışık "iş

¹⁵ Foucault, Michel, *The Order of Things, An Archaeology of the Human Sciences*, Vintage Books, Newyork, 1973. s:242.

¹⁶ Hegel, G.W.F., *Tinin Görüngü bilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay. İst. 1986 s:26.

¹⁷ mesela Dahrendorf daha çok endüstri olgusuna vurgu yapmıştır. (bak Giddens *Sosyoloji* s.42). Marxist geleneğin en köklü okulu ve adeta yeniden yapılandırıcısı diyebileceğimiz Frankfurt okulu giderek modern olan konusunda üst yapıya doğru vurgu yapmanın bir başlatıcısı olmuştur. Bak. Anderson, Pery, *Batıda Sol Düşünce*, çev.Bülent Aksoy, Birikim yay. İst-1982 ve aynı yazarın, *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, çev,M. Bakırcı-H.Gürvit. Belge yay. İst-1986. Frankfurt okulu içinse Bak.Jay, Martin, *Diyaletik İmgelem* çev. Ü. Oskay. Ara yay. İst-1989. Ayrıca Ramazan Yelken,*Frankfut Okulu ya da Eleştirel Kuram* D.T.C.F. 1989. Basılmamış tez.

bölümü”dür Modern toplumu biçimlendiren.¹⁸ Sosyoloji yazınında modernitenin ilk sosyologları olarak **Simmel** ve **Durkheim**’i gösterenler de vardır.¹⁹

Weber bilindiği gibi endüstriden çok kapitalizme vurgu yapmasına rağmen bu vurgu Marx’ınki ile tamamen farklıdır. Weber’de “**rasyonalizasyon**” anahtar kavram niteliğindedir. Ona göre “batı **modern zamanlarda** dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş tamamen farklı bir türdeki kapitalizmle tanıştı; bu formel özgür emeğin rasyonel kapitalist işletme olarak örgütlenişidir.”²⁰ Kuşkusuz bu rasyonel örgütleniş biçiminin adı “**bürokrasi**”dir. Weber’e göre de modern olanın bu olduğunu çok vurgu yapmasından çıkarabiliriz.

Modern olanı üç hal yasasıyla ortaya koyan **Comte** ise, metafizik, teolojik çağlardan sonra **pozitif çağa** vurgu yaparak, bir anlamda pozitif çağda endüstrinin de temeline bilimsel düşünceyi, **Bilim Devrimini** koyar. Modern pozitif çağda, eski savaşçıların yerini sanayiciler, girişimciler, fabrika müdürleri ve bankacılar alacak, din adamlarının yerini ise “bilim adamları” alacaktır.²¹

İçinde yaşadığımız toplum kapitalist mi, endüstri toplumu mu, yoksa her ikisi mi? Ya da başka bir ifade ile modernlik kurumlarını biçimlendiren baskın güç nedir? Bu soruyu tartışmak tek bir sürece vurgu yapılması durumunda başından beri sıraladığımız gibi içinden çıkılması mümkün değildir. Bütün bu süreçler aslında birbirini dışlayan kategoriler değildir. Birisine vurgu yapılması sonuçta indirgemeciliği beraberinde getirmektedir. O halde eksik kalan şeyleri de içine alan bir bütüne vurgu yapılmalıdır. Gerçekte bu bütünün adı “**Modernite**”dir.

Abel Jeaniere bu bütünü göz önüne alarak şöyle bir tanıma ulaşır; “O halde modernite sözcüğüne birlikli bir anlam vermek pekala mümkündür. Burada söz konusu olan, geçmişin bilinmedik semantik alanını yapılaştıran yeni bir **mantık**, yeni bir **dünya görüşünün** mantığıdır. Modern olmak, artık düne ait

¹⁸Bak. Coken, S.Percy, *Modern Social Theory*, Heineman Books, London-1978. p:224.

¹⁹ Bak. Mestroviç, Stepan, “Modernitenin İlk Sosyologları” çev. M.Küçük. *Modernite Versus Postmodernite*, içinde der. M.Küçük Vadi Yay. Ank. 1993. s:26-46.

²⁰ Bak. Weber, Max, *The Protestant Ethic And The Spirit of Capitalism*, Trans. T.Pasons, Charles Scribnes’s Sons, Newyork-1976 p:21

²¹ Bak. Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, İş Bank. Yay. Ank. Tarihsiz. s:78.

olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamaktır".²² Ona göre bu mantık **fiziksel, siyasal, kültürel** ve **toplumsal** alanlarda analiz edilmelidir. Bu analizden ortaya çıkan şudur: Moderniteye geçişi belirleyen dört devrim vardır, bunlar **bilimsel, siyasal, kültürel, teknik** ve **endüstriyel** devrimlerdir.

Newton'un evrensel yer çekimi kanununu formüle etmesi **bilimsel devrimi** başlatır. Aslında bu "doğrudan Tanrı ve melekleri tarafından yönetilen bir doğadan, kendini düzenleyen bir doğaya; Tanrısal istemleri (volantes) yansıtan ve Tanrı'nın ihtişamını anlatan bir doğadan, doğanın yasalarının belirlenimciliğinden başka bir şeyi dile getirmeyen bir gök mekaniğine geçilir."²³ "Artık kısaca fiziksel evren determinizme boyun eğen ve insanların yasalarını keşfedebileceği dev bir kozmik otomat olarak algılanmaktadır. Giderek bilim bir **scientificisme**(bilimcilik) ideolojisine dönüşerek katı ve kaba pozitivizmin dar kalıplarına sıkışmıştır. Üniversiteler kiliselerin yerini almış, Comteau'nun hayali gerçekleşmiştir.

İkinci devrim siyasaldır ve vurgu Fransız devrimindedir. Demokrasi artık mevcut yönetimlerden yalnızca bir olmayı bırakıyor, devletin tek rasyonel biçimi halini alıyordu. Yani modern devlet ancak ve ancak demokratik olabilirdi. Aslında önemli otoritenin doğası ve iktidarın kaynağını belirlemektir. "Artık iktidarın kaynağı karizmatik değildi, ya da ancak ikincil olarak öyleydi. İktidarın kaynağı, örneğin Tanrı gibi bir başka yerden gelmiyordu, halktan geliyordu. İktidar, vatana coşkulu bağlılıkta, gelenekte veya bir soy sop ilişkisinde kök salmaz. Yalnızca, ulus haline gelen bir halkın onayıyla meşruiyet kazanabilir".²⁴ Modern ulus-devletler dünyanın her tarafına yayılmaktadır artık.

Üçüncüsü kültürel devrim'dir ve diğer devrimlerin içine kök salarak gelişen bir düşünce hareketidir. Bizim "**aydınlanma**" olarak adlandırdığımız zihinsel dönüşüm bu kültürel devriminin temelindeki olgudur. Almancası; Aufklärung, İngilizcesi; Enlightenment ve Fransızcası; Eclaircissement veya le

²² Bak. Jeannere, Abel, "Modernite nedir?" Çev. Nilgün Küçük, *Modernite Versus Postmodernite* içinde p:15-25.

²³ Jeannere, a.g.m. s:17 Newton'un mezartaşı yazısı olayın boyutlarını yansıtması açısından ilginçtir. "Doğa ve doğanın yasaları gecede saklı" dedi. Tanrı, "bırak Newton olsun dedi ve her şey ışık oldu" bak. aynı yer.

²⁴ Jeannere, a.g.m. s:19.

si cle de lumi re'dir.²⁵ Aydınlanma genelde rönesans ve reform hareketleri ile vurgulanmaya  alırsda bunlardan daha kapsamlı bir şeydir. Akıl  ağı olarak da nitelendirilir. Bu düşünce çeşitli ülkelerde aydınlanma olarak ortaya çıkan entellektüel hareketlerin **ilerleme (progress)** düşüncesi ile birlikte hemen hemen tek ortak noktasını teşitil etmektedir. Aydınlanmanın anahtar kavramlarının diğerleri **sekülarizm, hümanizm, kozmopolitik, eşitlik ve  zg rl ktir.** Aydınlanmayı yaşanan bir deneyim olmaktan ziyade modernliğin kaynağı olarak yorumlayan bir idealar bütünü olarak d şinenler de vardır.²⁶ Kuşkusuz aydınlanma felsefelerinin en büyük vurgusu sekülarizm üzerine oldu ve Tanrı göklere hapsedildi. "Artık din toplumun temelinde yer alamazdı."

Modernitenin temelindeki **dördüncü devrim endüstri devrimidir.** Endüstrileşme insanın içine doğduğu doğayı fethetme hareketidir. şüphesiz emeğin dönüşümü ve makine bu devrimin belirleyici tarzıdır.

Üretim zinciri üzerinde mal ve insan emeğinin k c k parçalara bölünmesinden ortaya çıkan dev üretim ve emeğin Taylor'cu tekniklerle güdülmesi. **Charlie Chaplin**'in Taylorizm'i reddettiği filmin adı "**Modern Zamanlar**"dı. Bunlar endüstri devrimini niteleyen belirgin özelliklerdir. Bu dört devrim içinde kuşkusuz modernizmi daha açık, somut ve berrak bir şekilde end strializm olgusunda görebiliriz. Zaten bu özelliğinden dolayı dünyanın geri kalan kısmına paket modernleşme ideolojileri sunulurken hep makine üretim, gelişme, kalkınma, büyüme, kişi başına düşen milli gelir, tüketim oranları vs. gibi modernleşmenin endüstri cephesine vurgu yapan taraflarına işaret edilmektedir. Tabi arkasından, laiklik, demokrasi, batı kültürü, gibi tanımlayıcı diğer unsurlar gelmektedir.

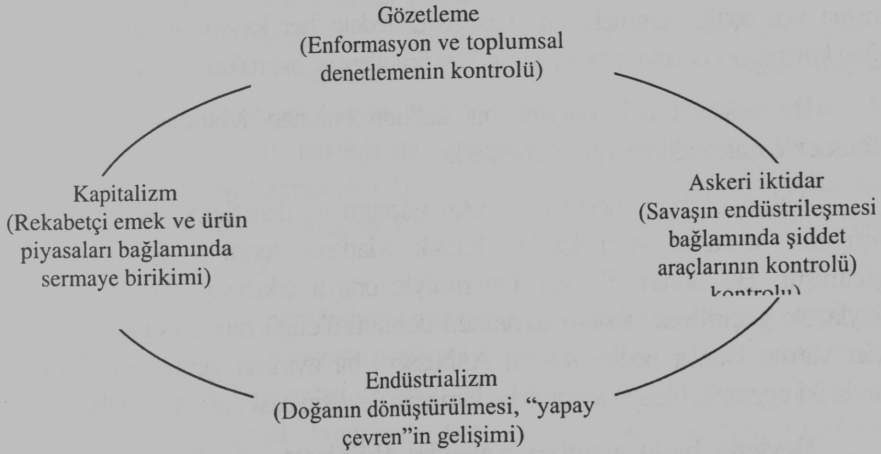
Bu dört devrim birbirini tamamlayan ve i  içe geçmiş süreçler olarak batıda yaşanmıştır. Fakat modernleşme projesine kendisini ayarlamış batı dışı toplumların bu dört süreci aynı anda geçirmesi söz konusu değildir. Bir toplum belli bir alanda modern bir başka alanda geleneksel olabilir. Söz gelimi siyasette modern olunurken, aynı zamanda oldukça geleneksel bir üretim tarzının da bağlı

²⁵ Aydınlanma felsefesi başlı başına problemlili bir alandır. Bu konuda Türkçe'deki en derli toplu bilgi için bkz. Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, Ağaç Yay. Üst.-1993.

²⁶  iğdem, a.g.e. s:12.

kalmabilir.²⁷ Üçüncü dünya ülkeleri için bu çok belirgin bir durumdur. Form olarak modern bir demokrasi göstergesi sunarken, kültürel, bilimsel ve teknolojik alanda oldukça geleneksel görüntüler ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda ise tam tersi bir görüntü oluşabilmektedir.

Giddens, modernliğin kuramsal boyutlarını ortaya koyarken özellikle, **ulus-devlet** olgusuna çok vurgu yapar. Ona göre ulus devletin en büyük özelliği **“eşgüdümlü kontrol”** yeteneğidir. “Hiçbir modernlik öncesi devlet, ulus-devlette geliştirilmiş yönetsel eşgüdüm düzeyine yaklaşabilecek durumda bile değildi”.²⁸ Giddens, modernliğin kuramsal boyutunu 4 temelden meydana gelen bir şemayla ifade etmektedir:

Şekil 1: Giddens’e göre modernliğin dört kuramsal boyutu

Giddens’e göre modernliğin dört temel kuramsal boyutu ve aralarındaki ilişkiler yukarıdaki gibidir.²⁹ Şemadaki sistematik dikkatlice incelendiğinde örgütlü devletin ön plana çıktığı görülecektir. Zaten Giddens ulus-devlete vurgu yaparak “ulus-devletin karakteristiklerinin önemli bir kısmı kapitalizm ya da endüstriyalizmin doğasının tartışmasından ayrı olarak açıklanmak ve incelenmek

²⁷ Jeanniere, a.g.m. s:21.

²⁸ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*. s:57. Çağdaş devletin sınırlarını tam olarak kontrol altına almasından öte bireyleri bile tek tek “vatandaşlar” olarak denetlenmesi onun en belirgin vasıflarındandır.

²⁹ Giddens, a.g.e. s:58.

zorundadır”der. Ulus-devletin en ayırıcı vasfı olarak ise “modern devletlerin yönetsel sistemleri ve ulaştıkları toprak sınırları üzerindeki eşgüdümlü kontrol” kabiliyetlerine dikkat çeker.

Giddens kuramsal dairesindeki kavramları şu şekilde açıklar; Kapitalizm, rekabetçi, emek ve ürün pazarları zemininde ekonominin siyasetten yalıtımıyla ilgilidir. Endüstrializmin temelinde doğaya karşı tavır almış bir insan söz konusudur, oysa modernlik öncesi kültür ve uygarlıklarda insanlar kendilerini doğa ile birlikte değerlendirmektedirler. Gözetleme ise modern ulus-devletin denetim fonksiyonunun işleme biçimidir.³⁰ Askeri güç ve sivil otoritelerin hem içteki denetimlerine hem de dıştaki denetimlerine destek oluştururlar. Askeri güç ile endüstrializm birleşince savaşın endüstrileşmesinin nasıl bir çılgın silahlanma yarışına yol açtığı bilinmektedir. Kısaca dairedeki her kavramın bir diğeri ile yoğun karmaşık sık dokunmuş ilişkileri ve örgütlenme biçimleri vardır.

Bu noktada çok önemli bir katkıda bulunan Marksist yazarlardan **Althusser**’e işaret edilmesi gerekmektedir.

Althusser, bize modern devletin gözetim ve denetleme aygıtının nasıl çalıştığının şemasını vermektedir. Klasik Marksist teorinin bir boşluğunu keşfetmiştir. Bu durum Sovyet Devrimiyle ortaya çıkmıştır. Devlet devrim yoluyla ele geçirilerek sistem tamamen dönüştürüldüğü halde değişmeyen bir şeyler vardır. Bunlar nedir? sorusu Althusser’i bir ayırma getirir. Bu devletin aslında iki aygıtının olduğu ayırımıdır. Birincisi devletin baskı aygıtıdır(DBA).

Devletin baskı aygıtları şunlardır: **Hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler** vb. Bir devrim bu aygıtları dönüştürebilir. Fakat bunlar yeterli değildir. Başka şeyler de vardır.

İkincisi, **devletin ideolojik aygıtları (DİA)**’dır. Bunlar birbirinden ayrı ve özelleşmiş daha çok sivil toplumun belirli sayıda kurumunu kapsayan belirli sayıda gerçekliklerdir. DİA’lar kısaca şunlardır:

Dini DİA (Değişik kiliseler sistemi)

³⁰ Giddens bahsettiği gözetleme ve denetim modern ulus-devletin çok önemli bir özelliğine vurgu yapmaktadır. Bentham’ın literatüre kazandırdığı **panaptikonizm**. Burada George Orwell’in Big Brother’i akla gelmektedir. Fakat bu konuda en detaylı inceleme için Bkz. Michael, Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* I-II. Çev. M.Ali Kılıçbay, İmge Yay. İst.1993.

Öğretimsel DİA (Değişik özel ve devlet “okullar”ı sistemi)

Aile DİA’sı (Birçok DİA’nın üretildiği yerdir)

Hukuki DİA (Bir yönüyle de devletin baskı aygıtıdır)

Sendikal DİA

Haberleşme DİA’sı (Basın, radyo, televizyon, kısaca medya)

Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.)

Althusser’e göre devletin baskı aygıtları ile ideolojik aygıtları arasında çok belirgin farklar vardır. Baskı aygıtı tümüyle “**kamu**” alanında yer almasına karşın DİA’ların (görünüştaki dağınıklıkları içinde) en büyük bölümünün “**özel**” (**sivil toplum**) alanda bulunduğunu saptayabiliriz. Kiliseler, partiler, sendikalar, aileler, bazı okullar vb. özeldir. Aradaki farkın en önemlisi ise şudur; Devletin (baskı) Aygıtı “**zor**” kullanarak işler, oysa DİA’lar “**ideoloji**” kullanarak işlerler. Bu ideoloji belli bir sınıfın ideolojisidir. Devletin baskı aygıtında yasalar ve karamameler ile hareket etmek ile DİA’larda yönetici ideoloji aracılığıyla hareket etmek apayrı şeylerdir.³¹ Althusser kitabın geri kalan kısmında DİA’ların nasıl işlediğini örnekleriyle açıklar.

Marxist yazın çok değişik perspektiflerden bakarak bu yeni toplumu (adına ister kapitalist, ister endüstri toplumu desinler) yani modern toplumu analiz etmeye koşulmuştur. Bunlardan özellikle Frankfurt Okul’u düşünürleri hepsi de modern toplumun değişik boyutlarını gün yüzüne çıkartmışlardır. Frankfurt Okulu’ndan bilhassa Marcuse 1968’in üç M’sinden biri olarak (**Marx, Mao, Marcuse**) ideoloğu da ön plana çıkan bir şahsiyettir. “**Tek Boyutlu İnsan**” hala bir klasik olma özelliğini korumaktadır. Kitabın alt başlığı “**İleri Endüstri Toplumu’nun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**” adını taşımaktadır.³²

³¹ Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Y.Alp-M.Özışık, İletişim Yay. İst.-1994 s:33-34-35.

³² 68 öğrencilerinin el kitabı olan eser üç kez dilimize çevrilmiştir. Birincisi 1968’de May yayınlarından Seçkin Çağan’ın çevirisidir. İkincisi 1975’te yine aynı yayın evinden Avşar Timuçin ve Teoman Tunçdoğan çevirisi. Üçüncüsü ise İdea yayınlarından 1986 tarihli Aziz Yardımlı çevirisidir. Aziz Yardımlı’nın zorlama öztürkçeciliği çok tırmalayıcı anlamlara yol açmaktadır. İlk çeviri ve ikinci çeviri en okunabilir olanlarıdır.

Marcuse, bu toplumu dünyada var olan (özellikle Amerika'da) biçimi itibariyle tümel bir yapı olarak ele alır ve öncelikle Marxist teorideki zıt olan grupların (**burjuvazi ve proleterya**) bu toplumda birbirine çıkar ilişkisiyle bağlandığını görür. Yani bu toplum her türlü eleştiriyi içine emerek eleştiriyi işlemez duruma getirmekte zıtları birleştirerek "**karşıtlığı olmayan bir toplum**" biçimi yaratmaktadır. "Ulusal amacın herkesce kabulü, çok partili politikaya geçiş, iş ve emeğin sürekli üretim, daha çok üretim etrafında anlaşması" gibi birçok sebep karşıtları birleştirmekte, bireyi kendi içinde biçimlendirip **tek boyutlu** hale getirerek (toplumda nasıl bir yer işgal ediyorsa mühendis, doktor gibi) toplumu da tek boyutlu bir toplum (sürekli üreten ve büyüyen) biçimine büründürmektedir. "Teknolojik evren olan ileri endüstriyel toplum aynı zamanda bir siyasal evrendir ve bir belirli tarihsel projenin, yani doğanın salt tahakküm nesnesi olması yolundaki deney, değişim ve düzenlenişinin uygulamadaki en son aşamasıdır. Proje ilerledikçe, düşünce ve eylem dünyasını entellektüel ve maddesel kültürü biçimlendirir. Teknik bir ortamda, kültür, politika ve ekonomi, tüm alternatifleri reddeden ya da yutan bir her yerde hazır ve nazır sistem içinde birleşirler. Bu sistemin üretim gelişim gücü, topluma istikrar(!) sağlar ve teknik gelişimi tahakküm çerçevesi içine alır. **Teknik mantık, siyasal mantığa** dönüşmüş olur".³³

Marcuse eserinde modern endüstriyel toplumun üretim cihazından siyasal cihazına, medyadan, dile dilden, tek boyutlu düşünce ve tek boyutlu felsefesine kadar en dipteki konuları bir bir didiklemektedir. Sonuçta çözüm olarak proleteryaı ortada göremeyince marjinal gruplara umut bağlamıştı. Bunlar öğrenciler de dahil sistemin dışında olan bütün gruplardı. 1968 rüzgarları sonuçta bu umutları da yıktı, fakat bu toplum ayakta kaldı. Marcuse Endüstri toplumunu Freudiyen açıdan incelediği **Eros ve Uygarlık** adlı eserine daha sonra yazdığı bir önsözde bu sefer umudunu geri kalmış ülkelerdeki "**gerilla ayaklanmalarına**" bağlamıştır; "Tarihsel gerilik yine ilerlemenin tekerleğini başka bir yöne çevirmenin tarihsel şansı olabilir. Gönenç toplumunun radar -donatımlı bombalayıcı-, kimyasalları ve 'özel kuvvetleri' yeryüzünün en yoksulları üzerine, onların kulübeleri, hastaneleri ve pirinç tarlaları üzerine salıverildiğinde uygulayım sal ve bilimsel aşırı-gelişim çürütülmüş olacaktır... Gerilla savaşının

³³ Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan*, Çev. Seçkin Çağan, May Yay. İst.1968. s:22.

uygulayimbilimsel (teknolojik) yüzyılın doruğunda yayılması simgesel bir olaydır".³⁴

Son olarak endüstri toplumu eleştirisinde önemli bir yeri olan **İllich**'i de anmamız gerekmektedir. Fakat, İllich'in derdi mevcut endüstri toplumunun kurgusal mantığının (bir yerde ideolojisinin) yanlış olduğuna vurgu yapmaktadır. Yoksa tümünden ortadan kaldırılması değildir. Bu dönüşüm sonucu, "Modern teknolojilerin, yöneticilerden çok siyasal açıdan birbiriyle ilişkili bireylere hizmet ettiği böyle bir topluma" İllich, "**şenlikli**" (convivium) der.³⁵

İllich'in düşüncelerinin pratikte mümkünlüğü ayrı bir tartışmanın konusu olmakla birlikte modernlik projesinin değişik perspektiflerden yoğun eleştirilere maruz kaldığı bir gerçektir. Modernliğin insanlığa umut ve ideal olarak sunduğu birçok şey gerçekleşmemiştir. Bilim Newton'un mezarında yazıldığı gibi her şeyi aydınlatmak yerine atom bombasının yakıcı ışığı ile büyük bir insan kütesini yakmıştır. Çağdaş ulus-devletler insanlara özgürlük yerine savaşlar ve değişik bir totaliter baskı getirmiştir. Refah devleti (welfare state) ideolojisi azınlığa gerçekten refah vererek dünyanın dörtte üçünün kaynaklarını tüketerek açlığa mahkum etmiştir. Dünya orijinalliğin ve zenginliğin yok olduğu tek boyutlu bir kültür bombardımanına tutulmuştur. Dünyanın birçok yerinde savaşlar vardır. Kısaca bazılarına göre sanayi toplumunun ideolojisi olan modernizm bitmiştir ve post bir dönem başlamıştır.

SONUÇ : MODERNİZM Mİ, POST MODERNİZM Mİ?

Bugün artık entellektüel alem yeni bir tartışmayla yatıp kalkmaktadır. **Pozitivizm, rasyonalite, bilim ve tekniklerin** gelişmesine duyulan inanç ve **standartlaştırılmış** seri üretim, **ulus-devlet, sekülerizm, sermayenin** kutsallığı gibi kavramlarla ifade edilen modernizm ile, çeşitliliği, çok parçalılığı kısaca ucu sonu belirsiz **göreceliliği** ve **dekonstrüksiyonu** (yapıbozumu) benimseyen bir modernizm karşıtlığından (postmodernizmden) söz edilmektedir. Postmodernite dinin geri dönüşünü de vurgulamaktadır.

³⁴ Marcuse, Herbert, *Eros ve Uygarlık*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay. İst.1985 s:17

³⁵ İllich, Ivan, *Şenlikli Toplum*, Çev. Ahmet Kot, Ayrıntı Yay. İst.1988 s:10 Ayrıca Bkz. aynı yazarın "*Okulsuz Toplum*" Çev. Bedirhan Üstün, Birey ve Toplum Yay. 1985.

Postmodernistlerin tümü bilimde, sanatta, teknolojiye, siyasal alanda, ekonomik alanda genel bir bunalımı vurgulamaktadırlar. Diğer yandan Frankfurt Okulu'nun üçüncü kuşak temsilcisi **Habermas**, modernlik projesinin tamamlanmadığından bahseder ve onu, hem kendi içinde taşıdığı eksikliklerden ve hem de ona karşı yapılan post-modern ve anti-modern saldırılardan kurtarmak için bir yol bulmaya çalışır.³⁶

Modernlik dünyadaki bütün farklılıkları totaliter cehenneminde eriterek her alanda bir tek boyutluluk, tek doğru, tek geçerlilik dayatıyordu. Post-modernlik ise bunun karşısına geçerek toplumsal çeşitlilik, çok parçalılık kısaca yaygın görecelilik getiriyor. Modern dünyada fena halde bütünleştirilmiştik, post modern dünyada hücrelerimize kadar kontrolsüzce (!) parçalanma özgürlüğüne mi sahip olacağız? Tabii böyle bir dünya varsa... Bu tartışma ise başka bir makalenin konusudur.

³⁶ Bu konudaki tartışmaların derlendiği eser; Necmi, Zeka, *Postmodernizm*, Jameson, Lyodart, Habermas, K1y1 Yay. İst.1990. Derlemede Habermas'ın yazıda sözü edilen "Modernlik:Tamamlanmamış bir proje adlı makalesi de mevcuttur."